

К.З. Возьний

ПАСІОНАРНІСТЬ І ЗАПОВЗЯТЛИВІСТЬ: ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ГІПОТЕЗИ ЗВ'ЯЗКУ

У статті досліджено природу й особливості пасіонарного чинника суспільно-економічного розвитку, сформовано механізм та визначено проблематику взаємної залежності пасіонарних здібностей людини з її підприємницьким потенціалом як чинника економічного зростання; оцінено тісноту та напрямок взаємної парної кореляції рівня пасіонарності особистості з індексом її підприємницьких здібностей, побудовано апроксимовану функцію зв'язку показників рівня пасіонарності та заповзятливості; зроблено теоретичні узагальнення щодо гіпотези про економічну складову пасіонарних проявів у поведінці людини.

Ключові слова: економіка, пасіонарність, заповзятливість, економічне зростання, чинники економічного розвитку.

Форм. 1. Рис. 2. Літ. 15.

К.З. Возьний

ПАССИОНАРНОСТЬ И ПРЕДПРИИМЧИВОСТЬ: ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ГИПОТЕЗЫ СВЯЗИ

В статье исследована природа и особенности пассионарного фактора общественно-экономического развития; установлены механизм и проблематика взаимозависимости пассионарных способностей человека с его предпринимательским потенциалом как фактором экономического роста; осуществлена оценка тесноты и направления взаимной парной корреляции уровня пассионарности личности с индексом ее предпринимательских способностей; построена аппроксимированная функция связи показателей уровня пассионарности и предприимчивости; сделаны теоретические обобщения относительно гипотезы об экономической составляющей пассионарных проявлений в поведении человека.

Ключевые слова: экономика, пассионарность, предприимчивость, экономический рост, факторы экономического развития.

K.Z. Voznyi

PASSIONARITY AND ENTREPRENEURIAL SPIRIT: ECONOMIC DIMENSION OF CONNECTION

The article studies the nature and the peculiarities of the passionarity factor within the socio-economic development; mechanism and problems in the interdependence of a person's passionarity and his/her entrepreneurial potential as a factor of economic growth are determined; estimation of the tightness and the direction in the mutual pair correlation between the level of a person's passionarity and the index of his/her entrepreneurial skills is carried out; the approximated function of the relation between the levels of passionarity and entrepreneurship is constructed; theoretical generalizations concerning the hypothesis on the economic component of the passionarity manifestations in the human behavior are made.

Keywords: economy; passionarity; entrepreneurial spirit; economic growth; factors of economic development.

Постановка проблеми. Сучасна економіка є продуктом тривалого генезису людської цивілізації. Повну множину різних чинників, які формували і формують сучасну економіку, визначити практично неможливо. Нереальною такою є перспектива визначення характеру та сили дії всіх релевантних чинників екзогенного й ендегенного походження. Проте визначити й оцінити най-

більш впливові з усіх гіпотетичних чинників розвитку економіки об'єктивно необхідно. Розуміння природи факторної компоненти «економічного організму» є обов'язковою умовою господарського прогресу людства загалом і національних економік зокрема. Зрозумівши механізм зв'язку економічних процесів з чинниками, які їх визначають, люди зможуть ефективно формувати необхідну їм якість цих процесів і задавати напрямок глобального руху, розв'язавши при цьому найактуальніші проблеми, що перебувають саме в економічній площині (обмеженість ресурсів, якість життя та рівень добробуту, безробіття, продовольча проблема, нерівномірність у розподілі доходів, оптимальне поєднання потреб людини з рівновагою природних біогеоценозів тощо).

Економічна теорія предметно вивчила багато з тих чинників, які справляють домінуючий вплив на економічні процеси, визначила характер їх функціональних і стохастичних впливів на економічну підсистему людської цивілізації. Проте, як засвідчують події останніх місяців, це не дало змоги сформулювати ефективні інструменти регуляторного впливу на економіку світу та національні економіки окремих країн — *економіка світу увійшла у кризову фазу і знову виявила свій циклічний характер*. Уже ця обставина дає аргументовані підстави вважати, що проблема формування факторної бази економіки не вичерпана ні в теорії, ні на практиці. Залишається великий сегмент «факторного поля» економіки, який є мало дослідженим, проте достатньо впливовим. Є чимало чинників економічного зростання, природа яких не встановлена зовсім або ж вивчена недостатньо. У нашому розумінні ці чинники можуть бути достатньо маржинальними, тобто такими, які за своїм походженням не є суто економічними, а перебувають на межі предметних сфер споріднених і не дуже з економікою наук (соціологія, психологія, геліофізика тощо).

Аналіз досліджень і публікацій. Ідейним генератором теорії пасіонарності вважають відомого російського етнографа, географа та історика Л.М. Гумільова (1912–1992 рр.) [2], який у серії своїх праць¹ сформулював основи біоенергетичного механізму етногенезу і власне ввів поняття пасіонарності. У його трактуванні пасіонарність розглядається як надлишок «біохімічної енергії живої речовини, що породжує жертвність заради ілюзорної мети» [3]. Більш розгорнуте та повне тлумачення цього поняття розкриває його природу в такий спосіб: «*Пасіонарність* — це непереборне внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване на здійснення будь-яких (в тому числі й економічних — К.В.) цілей. Мета ця видається пасіонарній особі ціннішою навіть за власне життя, а тим більше за життя, шастя сучасників і одноплемінників. Вона не стосується етики, однаково легко породжує подвиги і злочини, творчість і руйнування, благо і зло, виключаючи тільки байдужість; вона не робить людину героєм, що веде натовп, бо більшість пасіонаріїв перебувають у складі натовпу, визначаючи його потентність» [9].

Проблема пасіонарності перебуває на стадії активної теоретичної розробки і навколо неї точаться палкі наукові дискусії (від ейфоричного захоплення

¹ Найбільш системно ідеї пасіонарності викладено у докторській дисертації з географії на тему: «Етногенез і біосфера Землі», що була захищена у 1974 р., проте у травні 1976 р. вченому було відмовлено у присудженні на цій основі ступеня доктора географічних наук.

ідеями автора і аж до повного їх заперечення та звинувачення автора у псевдонауковості).

Обстоюючи право «пасіонарної теорії» Л.М. Гумільова на самостійне наукове життя, авторитетний російський історик і філолог Д. С. Лихачов (1906–1999 рр.) зазначив: «Проблема синтезу гуманітарних і природничих наук — одна з найбільш цікавих та актуальних проблем нашого часу. Методика вузької спеціалізації вже вичерпала себе і канула в Лету; відкривається ера широких наукових узагальнень. ... Опис *пасіонарності* і відкриття *пасіонарних* поштовхів — одне з найбільших досягнень вітчизняної науки, яке ставить ім'я Л.М. Гумільова в один ряд з іменами чудових учених-натуралістів В.І. Вернадського, К.Е. Цюлковського, О.Л. Чижевського, М.І. Вавилова» [8].

Метою дослідження є формування механізму взаємного зв'язку між економічними процесами та рівнем пасіонарності населення чи окремих індивідів. Іншими словами, завдання полягає в тому, щоб визначити, наскільки істотним може бути вплив пасіонарних здібностей людини на динаміку та інтенсивність економічних процесів. При цьому предметною основою порівняння пасіонарних здібностей з економічною діяльністю є рівень підприємницьких здібностей людини. Для оцінки першого та другого потрібно використати систему спеціальних тестів, які допоможуть знайти відповідь на поставлене вище питання, порівняти та проаналізувати ці явища у взаємному їх зв'язку.

Основні результати дослідження. Найбільш проблемним місцем теорії пасіонарності Л.М. Гумільова є невміння пояснити фізичну природу цього явища та верифікувати його. Це, власне, і є основним аргументом в руках опонентів [5; 15] теорії пасіонарності. Слід зазначити, що проблема номінального трактування власне природи пасіонарності не є предметом нашого дослідження. Однак не можна не відзначити і того факту, що багато сучасних наук формували свої витоки в надрах псевдонаук і лише пізніше стали самостійними галузями сучасної науки. Доречно згадати про алхімію та хімію, астрологію та астрономію тощо. Можна погодитися з тим, що «пасіонарність» як категорія володіє певними протонауковими ознаками, а сама теорія містить інтуїтивні компоненти. Та, зрештою, навіть, сам автор «теорії етногенезу» відзначав, що «ми не можемо відразу запропонувати точні дефініції, які, взагалі кажучи, вельми полегшують дослідження, але ми, принаймні, маємо можливість зробити первинні узагальнення» [3].

З іншого боку, невміння пояснити фізичну чи фізіологічну природу певного явища зовсім не є фактом чи аргументом, який заперечує його існування. З таким же успіхом та з тією ж аргументацією можна заперечувати існування *підприємницьких, креативних і харизматичних* здібностей людини. Однак у всіх трьох випадках наявність саме таких характеристик людської особистості ніхто не заперечує, хоча їхня фізична природа також не розкрита.

Якщо припустити, що пасіонарні особистості рухають вперед людську цивілізацію і забезпечують етногенез, то виникає питання про *актуальність* цього поняття щодо економічної складової загального цивілізаційного поступу людської спільноти. Аргумент простий і очевидний — розвиток людської спільноти немислимий без відповідного економічного базису. Створення ж

останнього обов'язково потребує наявності в людини відповідного рівня *підприємницьких* здібностей, навиків і мотивів.

Проблема *підприємництва* як економічного явища в теоретичній площині дискутується вже достатньо давно. Дослідження проблем розвитку суті підприємництва на серйозному науковому рівні було започатковано ще у XVIII ст. Р. Кантильоном (1680–1734 рр.) [14]. На думку вченого, підприємець – це людина-новатор, яка бере на себе ризик і відповідальність за організацію нового виробництва. Ж.Б. Сей (1767–1832 рр.), досліджуючи проблеми підприємництва, виділяв підприємця і капіталіста, причому першість у цьому тандемі належить саме підприємцю [10]. Сучасна інтерпретація теорії підприємництва найбільше пов'язана з іменем Й. Шумпетера (1883–1950 рр.) який розглядав підприємництво як ризикований вид діяльності, що має на меті поліпшення економічного становища підприємства [13].

Тлумачення змісту цієї економічної категорії дають практично всі сучасні та сформовані раніше школи економічної теорії. Наприклад, «*підприємництво* – ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку або особистого доходу, здійснювана від свого імені, під свою майнову відповідальність або від імені та під юридичну відповідальність юридичної особи» [1, 873].

Вітчизняні науковці визначають зміст цієї категорії так: «підприємництво – самостійна ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність, спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, а також посередницька діяльність (зокрема торгівля) з метою одержання прибутку» [4, 640].

Підприємництво, у нашому розумінні, сьогодні слід розглядати як особливий тип господарювання та мислення; який ґрунтується на ініціативі й новаторських ідеях підприємців, їхніх особливих здібностях і навиках. Важливо усвідомити, що основним мотивом підприємницької діяльності в умовах ринку є егоїстичне прагнення примножити свою власність (багатство) шляхом задоволення певного спектру потреб споживачів. Крім того, як мотиви підприємницької діяльності слід розглядати прагнення людини до успіху, самовдосконалення, влади і самовираження. *Підприємницька ініціатива (заповзятливість)*, поряд з капіталом, працею, землею (природними ресурсами) та інформацією, формують ресурсний каркас сучасної економіки.

Етимологічно і змістовно близьким щодо поняття «*підприємництво*» є поняття «*заповзятливість*», що позначає ту з характеристик людської особистості, без якої самостійна бізнесова діяльність неможлива. «*Заповзятливість* – ділова якість особистості, що виявляється як енергійність, спритність, винахідливість, практична кмітливість і діловитість у вирішенні завдань, пов'язана насамперед з умінням ефективно вирішувати поставлені завдання, здобуваючи з конкретної ситуації максимальну користь для себе, колективу і суспільства в цілому при дотриманні правових і моральних норм. ... Підприємливість проявляється у вмінні знаходити неординарні рішення, доводити вигідну справу до кінця, у здатності піти на обґрунтований ризик» [1, 873].

Щодо зв'язку між пасіонарністю та заповзятливістю, то прихильник і послідовник теорії пасіонарності Л.І. Лерман зазначає: «Таким чином, ... пасіо-

нарність також виступає як ресурс, тобто як потенційна можливість, що спроможна проявити себе реально при здійсненні індивідом будь-яких (*в т.ч. й економічних* – К.В.) дій. ... будь-який ресурс при його використанні витрачається, і цим легко пояснюється наявність – в тій чи іншій формі – фази спаду, депресії (свого роду відпочинку), як правило, наступної за фазою активності (як окремого індивідуума, так і того чи іншого соціуму). І цей спад тим глибший і довший, чим сильнішим був спалах активності і чим менше у соціуму можливостей для поповнення свого пасіонарного ресурсу» [7].

Що тут заслуговує на увагу в контексті наведеного вище? «Ресурс» – перше; «дія» – друге; «циклічність» – третє. Наявність уже цих трьох ознак нашою інтуїтивною думкою (*навіть ще без встановлених функціональних чи стохастичних зв'язків між ними* – К.В.) про те, що пасіонарність виявляє себе не лише в історичному процесі етногенезу, але і в економічній площині також.

Змістовне порівняння *обох* дефініцій виявляє чимало спільних ознак, які, шоправда, мають різні вектори. У *першому* випадку йдеться про процес творення етносу, у *другому* – про те, що наслідком енергетичних зусиль людини є створення економічних благ суспільства. В обох випадках ми маємо справу з ризиком, активною дією, ініціативою, особистісною (*іноді жертвовою* – К.В.) відповідальністю, прагненням до влади та самовираження тощо.

Тепер, власне, щодо ймовірного емпіричного зв'язку між цими категоріями. Наскільки ж пасіонарні здібності людини корелюються із підприємницькими задатками людини?

Якщо апелювати в наших дослідженнях лише до базового тлумачення [3] пасіонарності, яка вимагає жертвовності щодо ілюзорної мети, то тоді сама гіпотеза її зв'язку з підприємливістю виглядає досить ірраціонально, адже в економіці цілі аж ніяк не примарні, а «жертвовність» щодо економіки не можна трактувати буквально. Наша гіпотеза зв'язку між пасіонарністю та заповзятливістю має сенс лише з огляду на те, що вже навіть в авторській інсталяції поняття пасіонарності Л.М. Гумільов виділяє кілька її рівнів, кожен з яких передбачає різну ступінь жертвовності, самостійності та активності особистості. Базова система класифікації рівнів пасіонарності особистості включала лише три її різновиди – високий, середній (т. з. гармонійна особистість), низький (субпасіонарний). У розширеній версії класифікації Л.М. Гумільов пропонує вже шість її рівнів з такою динамікою розподілу цієї ознаки: від шостого (найвищого) рівня пасіонарності аж до першого² (найнижчого), коли спостерігається поступове її згасання [2].

З урахуванням ранжування пасіонарності як імовірної факторної ознаки гіпотетична можливість зв'язку між нею та підприємливістю набуває більш раціональних рис.

Проведені нами комплексні дослідження обох явищ здійснювалися з використанням системи анонімного тестування для визначення рівнів пасіонарності [11] та заповзятливості [12] кожного респондента. Пілотажне тестування проводилося серед студентської молоді віком від 17 до 23 років, що навчається

² Власне, Л.М. Гумільов виділяє ще й нульовий (міщанський) рівень пасіонарності, на якому ця ознака фактично не проявляється [2].

на економічному, юридичному та медичному факультетах вищих навчальних закладів. На кожному з факультетів тестуванням було охоплено рівновелику кількість респондентів – 100 осіб, а загальна кількість залучених до дослідження студентів склала 300 осіб.

Статистика розподілу гіпотетичної факторної ознаки – пасіонарності особистості – у структурі досліджуваної вибірки виглядає таким чином (рис. 1).

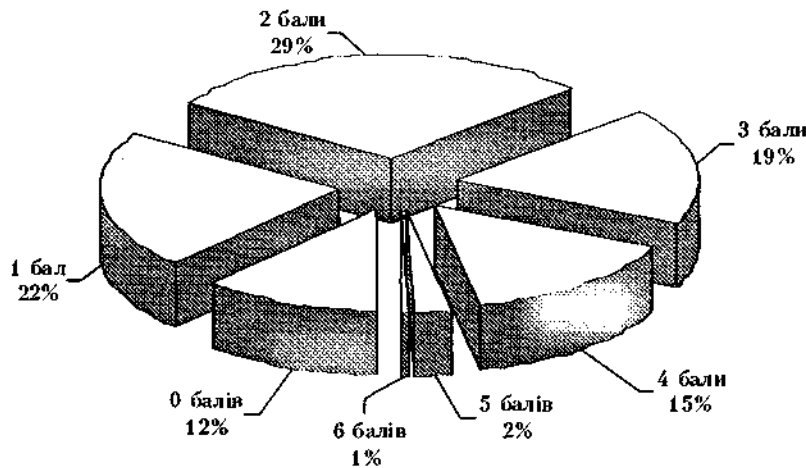

Рис. 1. Розподіл пасіонарної ознаки у структурі вибірки за показником її рівня, авторська розробка

Згідно із запропонованою методикою оцінки та ранжування підприємницьких здібностей, фахівці виділяють п'ять рівнів з такою міжгруповою динамікою: найнижчим (від 0 до 5 балів включно) вважається перший рівень, а найвищим – п'ятий (від 21 до 25 балів). Аналіз результатів анонімного дослідження виявив певну структурну симетрію у розподілі підприємницьких здібностей у молоді. Перший і четвертий рівні підприємливості мають лише близько 0,65% опитаних, а другий та третій рівні – 50,3% та 48,4% відповідно. Підприємницькі здібності найвищого – п'ятого рівня не виявлено в жодного з учасників тестування, що свідчить про винятковість такого особистісного економічного ресурсу та його дефіцитність.

Для оцінки тісноти зв'язку для вибраної нами аналітичної пари ознак (пасіонарності та підприємливості) скористаємося *коефіцієнтом кореляції Фехнера* [6], який дозволяє на основі порівняння знаків відхилень конкретних значень обох ознак від їх середнього показника визначити загальний характер зв'язку між ними. При цьому використовують таку формулу:

$$Kf = \frac{C - H}{C + H}, \quad (1)$$

де C – кількість знаків відхилення показника від його середнього значення, які збігаються за обома рядами; H – кількість знаків відхилення показника від середнього значення, які не збігаються.

Проведені нами розрахунки показують, що розрахунковий рівень описаного вище коефіцієнта складає 0,06, що свідчить про наявність слабкого і

оберненого зв'язку між вибраними для оцінки ознаками. Проте навіть наявність слабкого й оберненого зв'язку між пасіонарністю та заповзятливістю не вичерпує досліджувану проблему повністю, хоча перший отриманий результат наштовхує на думку про те, що пасіонарність і заповзятливість є двома ознаками людської особистості, які є взаємно майже індивідуальними або одна з ознак володіє характеристиками «агента хибної кореляції».

Для більш детального аналізу предметної проблеми розраховано середні показники індексу (рівня) заповзятливості для кожної із сформованих груп респондентів за ознакою висоти показника їх пасіонарності. В результаті отримано такі залежності: середній показник індексу підприємливості для групи з нульовою пасіонарністю складає 10,133 бала, для групи з першим рівнем пасіонарності – 10,556 бала, групи другого рівня пасіонарності – 10,595 бала, групи третього рівня пасіонарності – 10,333 бала, четвертого рівня – 10,250 бала і п'ятої – 9,333 бала. Звідси можна зробити висновок про те, що середні значення показників заповзятливості, обчислені для кожної з груп пасіонарності, виявляють слабку параболічну залежність між досліджуваними явищами.

Апроксимована поліноміальна функція третього порядку ($y = 0,0057 \times x^3 + 0,0716 \times x^2 + 0,0486 \times x + 10,695$), побудована на основі аналізу та порівняння даних про рівень пасіонарності та підприємливості, виявила між цими характеристиками слабкий стохастичний зв'язок, що змінює напрямок залежності у міру зростання рівня пасіонарності особистості. Зростання порядку полінома від 4 і вище ускладнює модель залежності, проте незначно підвищує якість апроксимації.

Висновки. Теоретичне осмислення проблем, що винесені у заголовок статті, та отримані емпіричні формалізовані залежності між рівнями пасіонарності та підприємливості можна інтерпретувати в такий спосіб:

- по-перше, між пасіонарністю та заповзятливістю людини існує слабкий нелінійний зв'язок;

- на відрізку низької та посередньої пасіонарності (від 0 до 2 рівня) її зростання супроводжується посиленням підприємницьких здібностей людини за рахунок наявності в неї нереалізованого особистісно-енергетичного потенціалу;

- на відрізку від 3 до 6 рівнів пасіонарності зв'язок між нею та заповзятливістю стає оберненим: ріст пасіонарних характеристик людини дещо пригнічує її схильність до економічної діяльності у формі підприємництва.

Відсутність щільної парної кореляції між пасіонарністю та підприємливістю людини не можна розцінювати як однозначне свідчення того, що пасіонарність народу не впливає (або слабо впливає – К.В.) на динаміку та перебіг економічних процесів. *По-перше*, будь-який коефіцієнт кореляції фіксує лише статистичні взаємозв'язки і аж ніяк не вичерпує проблему причинно-наслідкових залежностей між досліджуваними явищами, а є лише інструментом перевірки відповідної гіпотези. Очевидно, що зв'язок між досліджуваними характеристиками людини є суттєво нелінійним і здійснити його повну оцінку лише традиційними статистико-математичними засобами досить складно. *По-друге*, визначений із використанням методики фахівців Московської між-

народної вищої школи бізнесу індекс (рівень) заповзятливості [3] хоча і розкриває бізнесовий потенціал, проте жодним чином не описує реальні наслідки від економічної діяльності кожної людини. Іншими словами, не кожен, навіть найбільший, потенціал підприємливості обов'язково матеріалізується в реальному житті та втілюється у визначні бізнесові успіхи. *По-третє*, оскільки всі аспекти життєдіяльності людини тісно між собою пов'язані, то можна стверджувати, що життєва активність пасіонарної особистості обов'язково зумовить певні економічні наслідки, які не охоплюються парною кореляцією формату «пасіонарність – заповзятливість». Активність лише кількох пасіонарних особистостей може компенсувати з надлишком пасивність сотень чи навіть тисяч субпасіонаріїв.

Пасіонарність і заповзятливість – два споріднені антропогенні енергетичні вектори, що сукупно з іншими чинниками живлять цивілізаційний поступ людської спільноти (рис. 2).

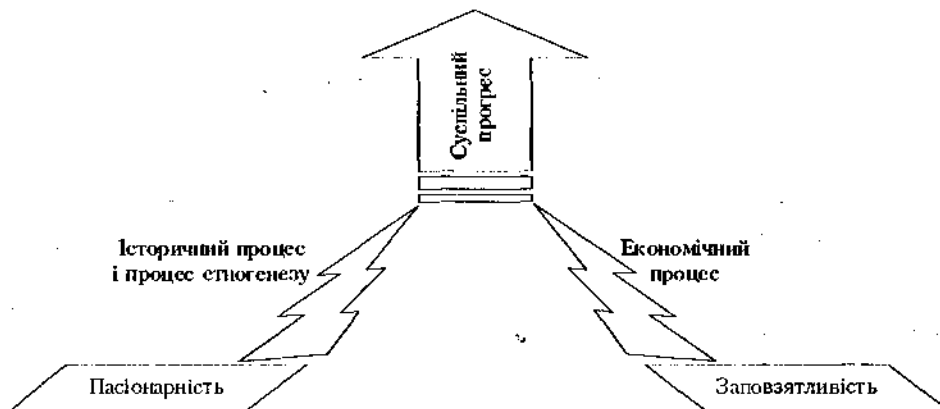

Рис. 2. Модель взаємодії пасіонарних та підприємницьких здібностей людини у процесі суспільного розвитку, авторська розробка

Запропонована вище авторська модель взаємодії ресурсних складових суспільного розвитку аж ніяк не претендує на повноту: вона охоплює лише ті компоненти, які стосуються предметної сфери даного дослідження і не більше. Повна модель повинна також включати такі актуальні процеси, як техніко-технологічний, політичний, духовний тощо.

1. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. – 7-е изд., доп. – М.: Институт новой экономики, 2007. – 1472 с.
2. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: АСТ, 2006. – 512 с.
3. Ермолаев В.Ю. Толковый словарь понятий и терминов / Под ред. Л. Н. Гумилева // Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: ЛГУ, 1989 // gumilevica.kulichki.net.
4. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
5. Клейн Л. Горькие мысли «привередливого рецензента» об учении Л.Н. Гумилёва // Скепсис: Научно-просветительский журнал // www.scepsis.ru.
6. Корреляционно-регрессионный анализ. Методы изучения взаимосвязи социально-экономических явлений с помощью корреляционно-регрессионного анализа // www.grandars.ru.
7. Лерман Л.И. Пасионарность и её проявления // antisys.narod.ru.
8. Лихачёв Д.С. Отзыв на книгу доктора исторических наук Л.Н. Гумилева «Этногенез и биосфера Земли» (вып. 1–3) // Звезда. – 2006. – №11 // magazines.russ.ru.

9. Пассионарная теория этногенеза // Википедия: Свободная энциклопедия // ru.wikipedia.org.
10. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии // www.humanities.edu.ru.
11. Тест на пассионарность // aeterna.qip.ru.
12. Тест на предпринимательскую способность / Сост. Т.В. Кузьмина // www.sensus-ego.ru.
13. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: Капитализм, социализм и демократия / Пер. В.С. Автономова. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
14. Эйдельмант А.Б. Кангильон и его место в теории воспроизводства. К истории «Экономической таблицы» Кенз // Вестник Комкакадемии. – 1927. – Кн. 23. – С. 120–148.
15. Янов А. Учение Льва Гумилёва // Скепсис: Научно-просветительский журнал // www.scep-sis.ru.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2011.